

Олена Бакович

Тенденції стилю рококо в західноєвропейському сакральному образотворчому мистецтві XVIII ст.

Розглянуто тенденції стилю рококо у західноєвропейському сакральному образотворчому мистецтві XVIII ст. на прикладі ансамблів облаштування храмів. Простежено нововведення рококо у композиційному та образотворчому вирішенні оформлення інтер'єрів храмів XVIII ст. країн Західної Європи та визначено національні особливості стилю.

Ключові слова: вітвар, декор, засоби вираження, іконопис, рокайль, рококо, скульптурна пластика, стиль, тенденції

Мистецтво кожної з європейських країн вирізняється неповторною своєрідністю та проходить індивідуальні етапи розвитку. До XVIII ст., незважаючи на певні загальні тенденції європейського мистецтва, міжнаціональні культурні зв'язки були слабо розвинені. Лише у XVIII столітті між країнами налагоджуються тісніші культурні зв'язки. Якщо в попередні епохи на виникнення та зміну художніх стилів у європейському мистецтві ішли століття, то починаючи з XVII ст. цей процес відбувається значно швидше: у XVII ст. панує стиль бароко, в першій половині – середині XVIII ст. – рококо, у другій половині XVIII ст. – класицизм.

Дослідженням стилю рококо приділяли увагу науковці П. Брейді, С. Даніель, Ж. Базен, В. Томкевич, П. Шуман і ін. Проте у наукових працях, що стосуються цього періоду, в основному розглядається стиль рококо в контексті національного мистецтва та дещо відокремлено від мистецтва сусідніх країн.

Актуальність статті полягає у визначенні інтернаціональних тенденцій стилю рококо у мистецькому облаштуванні храмів Західної Європи XVIII ст. Метою є дослідження та виявлення специфіки стилю рококо у сакральному образотворчому мистецтві, що виявляється в оформленні інтер'єрів храмів Західної Європи XVIII ст.

У першій половині XVIII ст. бароко змінюється граціозним та легким стилем рококо, з яким він ще деякий час співіснує та переплітається. У перехідний період між стилями бароко і рококо набуває поширення тенденція введення в інтер'єр готичних костелів оформлення у стилі бароко та рококо. Майстри використовують систему та засоби, що були розроблені у період бароко. «Послідовне прагнення до випрацювання «способу для

об'єднання між собою образотворчих мистецтв: різьби, малярства та архітектури» подав Лоренцо Берніні»¹.

Митець доручив іншим видам мистецтва частково замінити функцію архітектури, зокрема структуру вітваря komponувати за допомогою фігур і орнаментів (скульптурної пластики), а також впроваджуючи в оформлення інтер'єру малярство, що створює ілюзіоністичний простір, що ніби відкриває перед нами ще одну площину. Берніні намагався стерти межі між різними видами мистецтва та «продовжити» форми реальної архітектури в архітектурі ілюзійній, збагатити малярство співмірними деталями, виконаними як стюко (крила ангелів), що виходять за межі їх силуетів. Для підсилення ефекту єдності в інтер'єрі майстер використовував подібність матеріалів, використаних в різних видах мистецтва, а особливо будівельного розчину, що використовували в архітектурі, а у монументальному малярстві – як стюко. Цей матеріал підходить як для моделювання та формування різьби, так і для формування архітектонічних деталей або покривання поверхні стін. Метою чого було досягнути певного і гармонійного зв'язку архітектури, різьби і малярства таким чином, що всі разом творять композиційну красу (*un bel composit*). Як вважає науковець П. Красний, що концепція такого синтезу мистецтв була наслідувана багатьма учнями Берніні, які почали популяризувати її у римській Академії Мистецтв св. Луки, а також розповсюджувати в Італії та інших європейських країнах. Найбільше для розвитку цієї концепції зробив єзуїт Андреа Поцці»².

Рококо стає провідним стилем у західноєвропейському мистецтві у XVIII ст. Цей стиль зародився у Франції в першій чверті XVIII ст. під час правління регента Пилипа Орлеанського, дядька Людовіка XV. Ця стильова система частково продовжує риси, успадковані від бароко, але сильно їх видозмінює. Стиль рококо виник в період кризи абсолютизму та відображав бажання утечі від дійсності в ілюзорний, штучно створений світ. Французька художня культура XVIII ст. відображала дух епохи. Боротьба проти церкви і абсолютизму, руйнуючи їх авторитет, послаблювала значення релігійних, історичних сюжетів та ієрархії жанрів, характерних для XVII ст. В образотворчому мистецтві безумовно перемагає світське, а пізніше – громадянське начало. Це відбивається у взаємовідношенні жанрів, верховенство серед яких здобувають нові жанри, які в основному відображають галантні святкування. Відбулася видозміна традиційних жанрів – міфологічного та релігійного. Міфологічна картина набувала характеру галантної сцени, а релігійна – витонченості та експресії. Культуролог Й. Гейзінг стверджує, що «Ігрове начало від самого початку відрізняє цей стиль, виступаючи однією із його сутнісних ознак»³.

Рококо стає першим стилем «малих форм», орієнтованим не на державну, або релігійну над ідею, а на людину, її масштаб, потреби, внутрішній світ і зовнішні зручності. Розвиток індивідуалістичного початку став одним з центральних процесів XVIII ст. Однак саме в рококо вперше була розроблена цілісна стильова система, яка програмно поставила всі види мистецтв на службу потребам особистості.

Рококо завжди виділяє з навколишнього великого світу камерну частинку приватного. Характерним є перенесення акценту з естетики масштабного до естетики особистого, індивідуального, що є важливим та знаковим моментом для подальшого розвитку європейської культури.

Стиль рококо донині є, мабуть, одним з найбільш дискусійних явищ у мистецтвознавстві, оцінюваним вкрай неоднозначно. Тривалий час під сумнів було поставлено розгляд рококо як самостійного стилю, його могли визначати або як заключну фазу, занепад барокового мистецтва, що втратило монументальність великого стилю, або як період барокового впливу всередині французького класицизму. Проте упродовж останніх десятиліть вийшла низка переконливих публікацій, які відстоюють «повноцінність» і самодостатність рококо. Стиль рококо склався у власну цілісну закінчену стильову систему. Рококо у 1842 р. у «Словнику французької академії» офіційно визнали та визначили як «вид прикрашення, стилю та образотворчого мистецтва, який виник за часів Людовіка XV до початку періоду Людовіка XVI»⁴.

Різні види мистецтва на етапах формування рококо відігравали провідну роль в утвердженні нової естетики: на етапі становлення це були література і музика, в період зрілого рококо на перший план вийшли декоративні мистецтва і, насамперед, фарфор, які зробили величезний вплив на інші галузі художньої творчості. Відбулося деяке переставляння акцентів і «великі» мистецтва тепер багато в чому почали відчувати вплив «малих».

Рококо мало переважно світський характер, було пов'язане з побутом людини. Найбільшого свого розвитку стиль набув у галузях декоративно-прикладного мистецтва: у посуді, бронзі, меблях, порцеляні, шпалерах, оформленні інтер'єру. Мистецтво рококо побудоване на асиметрії, ілюзорності, грі уяви.

У Франції, яка стає законодавицею естетики рококо, стиль досягнув послідовного розвитку та свого найбільшого розквіту. Завдяки французьким митцям, що працювали за кордоном, а також публікаціям проектів французьких архітекторів цей стиль швидко поширився за межами Франції. Рококо найбільшого поширення набуло у мистецтві Німеччині, особливо

у Пруссії, Австрії. Також проявилось і у інших європейських країнах. Цей стиль у Європі поширювався нерівномірно. У кожній країні він міг розвиватися у різному часовому проміжку, але в межах середини–кінця XVIII ст. став набувати унікальних рис та національних особливостей.

Стиль рококо не вніс в архітектуру нових конструктивних елементів, але користувався старими, не обмежуючи себе при їхньому вживанні жодними традиціями та звертаючи увагу головним чином на досягнення декоративної ефектності. При оформленні інтер'єрів важливим уже було не пишне і величне, а затишне і зручне. Цей стиль любить плавні випуклі та увігнуті лінії, овальні та еліпсоподібні форми. Плани будівель рококо переважно є асиметричними і будуються на округлих, овальних і восьмикутних об'ємах; в інтер'єрі майстри уникають прямих кутів, а лінія стику стін і стелі маскується рельєфним орнаментом. Стіни фарбують у світлі, легкі повітряні тони. Також часто їх площина може бути розділеною фільонками, нішами, ліпниною, позолотою, дрібною пластиком. Характерними рисами рококо є вишуканість, велика декоративна навантаженість інтер'єрів і композицій, граційний орнаментальний ритм. Основна увага архітекторів зосереджувалась на інтер'єрі і уявлення про інтер'єр, як цілісний ансамбль, зароджується саме в цю епоху. Як зазначає П. Бреді, рококо є «органічним, синтетичним, асиметричним, гармонійним та характеризується використанням природних мотивів та завитків»⁵.

Сакральне мистецтво Західної Європи в основному було пов'язане із римо-католицькими храмами, їх декоруванням та наповненням інтер'єру культовими речами. Як ми вже згадували у розглянутий період, на мистецькі тенденції у Європі вплив мала академія св. Луки у Римі, де пропагувалася складена Л. Берніні концепція поєднання різних видів мистецтва при створенні ансамблевості в інтер'єрі. У академії навчалися майбутні майстри не лише Італії, а й інших країн. Таким чином розповсюджували цю концепцію по різних частинах Європи, але у кожній країні вона підпадала під вплив національного мистецтва і тому дещо видозмінювалася. В інтер'єрі продовжували використовувати ілюзійні живопис, але уже з елементами рококової архітектури та традиційним для рококо малярством. «Малюки запозичили технічний засіб, який використовували у 17-у столітті в стилі бароко, проте адаптували його до стилю рококо – замість того, щоб всі форми сходилися в одній точці, тепер використовували кілька точок сходження, що зробило простір більш однорідним»⁶.

Велика кількість стюко з використанням рокайлів, експресія, драматизм та аскетизм у скульптурі, загальне враження вже не настільки пишого, а більш витонченого та легшого інтер'єру храму – це ті нові риси, які вніс стиль рококо.

Основним мотивом декору стає рокайль. Рокайль (фр. rocaille – термін походить від назви декоративної прикраси у вигляді мушлі). Він набув поширення практично у всій Європі на початку – середині XVIII ст. Використовувався для декорування інтер'єрів світських та культових споруд, предметів дрібної пластики та побуту. Як вважає С. М. Даниєль, «у лексиконі істориків мистецтва слова «рокайль» і «рококо» вживаються як синоніми»⁷. Орнаментация, часто у вигляді стюко, використовується повсюдно – в обрамленні вікон, дверей, стінних прольотів усередині будинку, у плафонах. Центральне місце у храмі відіграє головний вівтар або вівтарна композиція. Для цього періоду у сакральному мистецтві характерною рисою є створення саме вівтарних композицій. У XVIII ст. продовжується розквіт великих вівтарів; в концепції вівтаря нового значення набуває його архітектоніка, яка часом виявляється важливішою, ніж живопис. Ікони часто обрамлюють у химерні асиметричні золочені рами. Місце живописних творів зменшується, їх можуть замінювати рельєфними або скульптурними композиціями.

Вівтарні композиції можуть займати усю східну стіну святилища, аж до склепіння, або і переходити на нього, таким чином поєднуючи власне вівтарну скульптурну композицію за допомогою різьби та декоративної ліпнини із розписами склепіння апсиди. У таких композиціях часто використовують не лише дерево, а й мармур різних відтінків. У створенні вівтарів та вівтарних композицій, ще з часів бароко, важливе місце продовжує відігравати декоративна різьба та скульптура. Серед сакральної скульптури поширення набувають зображення фігур чеснот, Отців Церкви, сюжетні зображення, а також часто святих зображають з їхніми атрибутами, велика увага приділяється деталям. При збільшенні ролі скульптурних зображень, для підкреслення їхньої експресії важливим стає освітлення храму. Для цього періоду класичним прикладом є невеликих розмірів овальне вікно у святилищі, яке дуже часто включали у композицію вівтаря, обрамляли картушем.

В оформленні храму важливе місце відігравали монументальні розписи. Настінні розписи переважно розташовували на плафонах, меншою мірою на стінах, бо зберігається традиція у храмах ставити пристінні вівтарі, проповідальниці та сповідальниці, що частково закривають стіни та колони. Тому на стінах більше виконувались перспективні зображення архітектурних елементів – пілястр, колон, рамок, фільонок та декоративної ліпнини. Сюжетні композиції розташовувались на плафонах та створювали враження окремого простору. Плафон могла займати одна велика складна та багатофігурна сцена або ж він міг бути поділений на окремі сцени, що

аналогічно до стін, були розділені між собою елементами архітектури. Також на склепінні могло бути кілька різних композицій, розташованих на одній осі та обрамлених картушами та декоративною ліпниною. Рішення щодо розміщення сцен залежало від архітектури та від задуму автора. У багатофігурних композиціях розписів продовжують використовувати пейзаж. Майстри часто будують такі композиції ярусами, дотримуючись вертикальної осі. Загалом для сакрального живопису є характерними вертикально витягнуті композиції. Образ людини втрачав самостійне значення, фігура перетворювалась в деталь орнаментального оздоюлення інтер'єру.

Для розгляду західноєвропейського сакрального мистецтва середини – другої половини XVIII ст. доцільно брати до уваги пам'ятки, інтер'єри яких створені у стильовій цілісності, бо часто рококові вівтарі з тієї чи іншої причини могли встановлювати у вже створений в іншому стилі інтер'єр споруди (францисканський собор у Зальцбурзі, Німеччина). У такому випадку цю пам'ятку ми не можемо характеризувати в контексті інтер'єру, а лише як окремих його елемент, не пов'язаний із загальною концепцією. Тому для прикладів ми беремо саме ансамблі інтер'єрів храмів середини – другої половини XVIII ст., виконаних у стилі рококо.

Цікавим є те, що у Франції більшість будівель рококо – це приватні будинки аристократії: багаті міські особняки та заміські палаци, а сакральних пам'яток цього періоду збережено, у порівнянні з іншими країнами, досить мало (храм Заступництва Пресвятої Діви Марії (Нанс).

Французькі впливи у поєднанні з національним середовищем можемо бачити у Німеччині, зокрема у творчості Й. Зіммермана. Прикладами є храм Петра і Павла в Обераммергау, Богородиці у Дрездені. Основну частину декору інтер'єру становлять скульптурні та рельєфні зображення. Яскравим прикладом сталевого та композиційного поєднання усіх видів мистецтва є приватна каплиця св. Яна Непомуки (Asamkirche) у Мюнхені. Каплиця невеликих розмірів, багато та пишно декорована. Недостача площі компенсувалася використанням у повній мірі висоти каплиці. За допомогою балконної галереї інтер'єр поділений на горизонтальні яруси. Центром є багатоярусна вівтарна композиція, у якій поєднуються позолочені та посріблені скульптурні елементи. У вівтарі використано велику кількість декоративних гірлянд з рокайлів та полум'я, ромбовидної решітки. Монументальні розписи на склепінні утворюють складну багатофігурну овальну композицію, що складається із фігур у складних ракурсах та архітектури. Вона творить додатковий ілюзійно створений простір за допомогою використання перспективи. Колористично живопис

м'який, використано велика кількість відтінків, домінують сірі та рожеві кольори. Немає яскравих відкритих кольорів та різких контрастів. Типовим для німецьких храмів є світлий, повітряний з використанням рожевого, зеленого кольорів, скомбінованих з золотом і відтінками блакитного (храми Баварії).

Схожі кольорові рішення є типовими і для інших країн. Розглянемо приклади рококо в Австрії, зокрема, храм св. Іоана в Тіролі. Головний вівтар цього храму двоярусний. У його центрі багатофігурна та багатоярусна композиція «Вознесіння Богородиці». У вівтарі велика кількість скульптур ангеліків та пугті. У бічних вівтарях центральне місце займає також живопис – у першому ярусі велика ікона в обрамленні з фігурним завершенням; у другому ярусі менших розмірів ікона у фігурному обрамленні. Живопис ікон є класичним прикладом для стилю рококо та у своєму трактування більше нагадує релігійну картину – загальна пастельна тональність, досить різкі заломі світла на складках драперій, м'яке моделювання тіла, овальні обриси обличчя, складні викручені пози фігур та цікаві вигини пальців. Для оздоблення цього храму характерною рисою є те, що більше уваги акцентується на живописі – іконах та стінописі склепіння (розписи розміщені не на всю його площину, а в окремо виділених медальйонах). Меншою мірою на скульптурі; у вівтарях та проповідальниці – на архітектоніці, а не на декоративному оздобленні. Якщо у інших храмах відразу впадає у вічі велика кількість золоченої декоративної різьби з рокайлів та полум'я, гірлянд, у цьому храмі золоченими є переважно капітелі колон та пілястр, глорії, картуші та одяг скульптур. Цей інтер'єр відрізняється стриманістю та легкістю, а найяскравішими елементами, що відразу звертають на себе увагу, є ікони.

У храмах Австрії (капелла милосердя базиліки Різдва Богородиці у Маріацеллі, храм св. Іоана в Тіролі, св. Михаїла у Відні, св. Михаїла та храм св. Петра у Ельмау) більше уваги приділяється архітектоніці вівтарів, менше живопису та декору з рокайлів та полум'я.

У Чехії прикладами рококових сакральних інтер'єрів є храм Марії Магдалини (Карловий Вал), храм Діви Марії, церква св. Миколая (Прага).

В Італії у період середини – кінця XVIII ст., коли інші країни Західної Європи перебувають під впливом стилю рококо, активно продовжує розвиватись бароко. Стиль рококо в Італії не набув такого поширення, а у певних регіонах практично не виявився у мистецтві, тобто на зміну пишному і багатому бароко відразу міг прийти класицизм. Є пам'ятки, у яких на стиль бароко накладаються певні риси рококо, окрім рокайлів

використовуються рослинні мотиви, у живописі між цими стилями теж немає чіткої межі. У вітварях використовують ромбовидні решітки, рокайлі з невеликим полум'ям (капела св. Антонія Падуанського у Римі). У вітварях також використовують аналогічний декор. Немає чіткого акценту на центральну ікону, а роль ікони та скульптури урівноважується, скульптура може бути поліхромною, так як і декор. Загалом можемо сказати, що інтер'єри цього стилю не мають такого пишного декору та великої кількості позолоти, як, скажімо, у Німеччині чи Австрії, а є дещо лаконічнішими, зате вирізняються більшою насиченістю кольору та характерним виділенням криволінійності багатоярусних карнизів. Аналогічно до французького мистецтва в Італії використовується зображення мушлі у декорі, що є їх особливістю (каплиця у Монтеросо, ц. св. Апостолів у Римі, храм у Сарзані (Тоскана). Пам'ятками перехідного характеру можемо вважати храми Санта Марія дель Міраколі, Санта Марія дель Кампітеллі у Римі.

Можемо згадати й інші пам'ятки: в Іспанії у храмі Сан Естебан у м. Саламанка, храм у Ретабло; у Швейцарії у Люцерні храм Єзуїтів, бенедиктинське абатство, Айнзидельно; у Литві – у Вільнюсі храм св. Терези, церква св. Духа, монастир Св. Духа у Віленську.

Цілий ряд рококових пам'яток знаходимо на території Польщі. Серед них храм св. Людвіка у Влодаві, храм у Бідзіні, храм св. Андрія у Кракові, Парафіяльний храм у Вальжеві, храм бенедиктинського абатства у Тунієці, колегіальна катедра у Сандомирі, храм бернардинів в Опатово⁸⁸. Їх особливістю є граційний золочений рокайлевий орнамент у декорі храму та чітка архітектонічна структура вітварів.

Що стосується Англії, то тут рококо виявилось переважно у прикладному мистецтві. Стиль рококо був доволі популярним в Центральній Європі до кінця XVIII ст., тоді як у Франції і інших західноєвропейських країнах втратив до себе зацікавлення уже в 1760-х роках. До того часу він вже сприймався як символ легковажності і був витіснений класицизмом.

Отже, можемо зробити висновок, що вітварі, вітварні композиції, проповідальниці, сповідальниці, релікварії, ікони та скульптурні елементи є складовими у створенні інтер'єру храму у Західній Європі середини – другої половини XVIII ст. Усі вони мають певні об'єднуючі елементи – декоративну різьбу з рокайлів та полум'я, ромбовидну скісну решітку-трельяж, велику кількість стюко, позолоти, використання як матеріалу різнокольорового мармуру, пастельних кольорів та відтінків сірого, різких заломів драперій, м'яко модельовані площини тіла, складні ракурси, багатофігурні композиції із використанням перспективи архітектури у станковому та монументальному живописі. For small plastic figures of gypsum, clay, biscuit, porcelain

(Sivres , Meissen), the gay Rococo is not unsuitable; in wood, iron, and royal metal, it has created some valuable works. Though Rococo originated in the purely decorative arts, the style showed clearly in painting. Поширеною є вертикально витягнута форма живописних творів, обрамлення з опуклих та увігнутих дуг, широко використовується овальна або химерно вигнута форма; в основі композиції і рисунка лежить м'яко вигнута лінія, що надає твору обов'язкову для цього стилю акуратність і святковість. Художникам рококо була характерна тонка культура кольору, світла палітра, вміння будувати композицію декоративними плямами, що виявляються в досягненні загальної легкості.

Стиль рококо, створений світською культурою для королівського двору та французької аристократії, мав вплив на усе західноєвропейське мистецтво, зумів не лише залишити у ньому слід, але й вплинув на подальший його розвиток. У кожній країні цей стиль мав свої національні особливості та виявлявся у різних формах. Це було не сліпе наслідування та повторення, а синтез загальних принципів рококо з національним мистецтвом та його особливостями.

¹ Krasny P. Lwowskie środowisko artystyczne wobec idei symbiozy sztuk w wystroju i wyposażeniu wnetrz sakralnych (1730-1780) // Rocznik Historii Sztuki. Tom XXX. Warszawa: Neriton, 2005. – Т. XXX. – С. 151.

² Там само ...

³ Хейзинг Й. Homo ludens: В тени завтрашнього дня / Й. Хейзинг. – М., 1997. – С. 211.

⁴ Saisselin R. The Rococo as a Dream of Happiness / R. Saisselin // Journal of Aesthetics and Art Criticism. – 1960. – № 19. – С. 145.

⁵ Brady P. The Present State of Studies on the Rococo / P. Brady // Comparative Literature; winter. – 1975. – Vol. 27, issue 1. – С. 34.

⁶ Krasny P. Lwowskie ... – С. 189.

⁷ Даниэль С. Рококо. От Вагто до Фрагонара / С. Даниэль // Новая история искусства. – СПб.: Азбука-классика, 2007. – С.12.

⁸ Rokoko. Studia nad sztuka 1 polowy XVIII w. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1970. – С.223.

SUMMARY

Olena Bakovych

Trends of the Rococo style in Western European sacral art of the XVIII century

Trends of the Rococo style in the Western European sacred art of the 18th century on the examples of ensembles arrangement of temples are examined. The Rococo innovation in the composition of fine decoration of churches in the XVIII century in Western Europe is traced and national characteristics of style are defined.

Keywords: altar, decoration, means of expression, icons, rocaille, rococo, sculptural plastic, style trends